

Павло Бородаевський.

ЯК РОЗВЕСТИ НА ПІСКУ СОСНОВИЙ БІР

№ 53.

Ціна 10 к.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Тип. Т-ва п. ф. „Электро-Тип. Н. Я. Стойковой“, Знаменская, 27.

1908.

**Извлеченіе изъ устава „Благотворительнаго Общества изда-
нія общепользныхъ и дешевыхъ книгъ“, утвержденаго
19 ноября 1898 года.**

---

§ 1. Общество имѣетъ цѣлью придти на помощь религіозно-нравственному развитію и экономическому благосостоянію мало-русскаго народа. Съ этой цѣлью Общество издаетъ одобренныя цензурою дешевыя и доступныя по языку и изложенію книги какъ религіозно-нравственнаго содержанія, такъ и по всѣмъ отраслямъ сельско-хозяйственнаго и вообще промышленнаго знанія, а равно и литературно-художественнаго содержанія.

§ 2. Общество состоитъ изъ неограниченнаго числа членовъ, коими могутъ быть совершеннолѣтнія лица обоаго пола, за исключеніемъ учащихся въ учебныхъ заведеніяхъ, состоящихъ на дѣйствительной военной службѣ нижнихъ чиновъ и юнкеровъ и лицъ, ограниченныхъ въ правахъ по суду.

§ 3. Члены Общества раздѣляются на почетныхъ, членовъ-сотрудниковъ и дѣйствительныхъ, и утверждаются Общимъ Собраніемъ по избраніи ихъ Правленіемъ.

§ 4. Въ почетные члены могутъ быть избираемы Общимъ Собраніемъ лица, сдѣлавшія значительныя пожертвованія въ пользу Общества, или оказавшія ему пныя существенныя услуги.

§ 5. Члены-сотрудники отъ членскихъ взносовъ освобождаются, а взаменъ того участвуютъ въ дѣлахъ Общества своими трудами.

§ 6. Дѣйствительными членами Общества состоятъ лица, вносящія въ кассу Общества ежегодно не менѣе трехъ рублей. Размѣръ единовременнаго взноса не можетъ быть менѣе десяти годовыхъ взносовъ дѣйствительнаго члена.

Примѣчаніе. Членскіе взносы, пожертвованія и рукописи доставляются въ Спб., на имя Правленія Общества (адресъ почтамту извѣстенъ).

Павло Бородаєвський.

Як розвести на піску
сосновий бір.

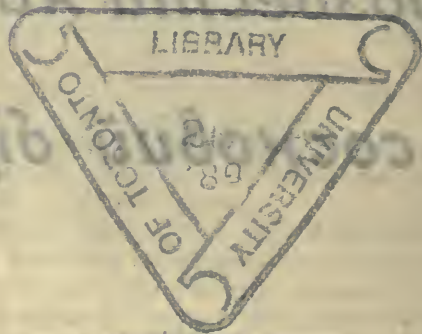

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Тип. Т-ва п. ф. „Електро-Тип. Н. Я. Стойковой“, Знаменская, 27.

1908.

Wesleyan University

Як розвести на піску сосновий бір.

Ліві, а иноді й праві береги наших українських річок складаються дуже часто з піску. Піски то підступають до самого берега річки, то відходять від його і розстиляються за прирічними лугами та лісками на десятки і сотні десятин. Береги Дніпра, Ворскли, Десни, Псьола, Орелі та Донця складаються на 6—7 і більше верст у ширину з піску; вітер підхоплює цей пісок, несе його на поля, на луки, на села і хутори і засипа їх, а на пісчаному морю виростають високі „кучугури“, на котрих росте дереза, шелюг та корячкуватий осокір. Велику шкоду робить пісок хазяїну, а мало хто турбується про те, щоб задержати його і не дати йому псувати хліборобну землю і заносити села. Скільки такого нікчемного піску набереться на Україні,—сказати трудно; але, пригадавши те, що Ворскла тече по Україні на протязі 230 верств і по її берегах багато нанесено сипучого піску, Псьол з його широкою пісчаною долиною тече на протязі 243 вер., Ореля протікає в Полтавщині та Харківщині 330 в., а Донець у одній Харківщині пробігає 400 вер., можна положити за вірне, що тисячі і десятки тисяч десятин прирічного піску не приносять людям нічого окрім збитків. Наприклад, у двох сільських громад—Ямпольскої та Лиманської Изюмського повіту числиться нездатного для хліборобства піску по

Донцю не мало, не багато, а цілих 2478 дес. Що до України Слободської, то тікаючи від Ляхів та від своєї військової старшини, народ, захвачуючи під оселі нові ніким незаняті землі, селився поперед усього по річкам—Ворсклі, Донцю та іншим, і у власність йому попали піски, що лежали по цім річкам. Таким побитом багато пісків перейшло у власність українських громад. Не мало їх перейшло і від панів після скасування кріпацтва, бо пани, віддаючи здебільшого селянам гірші землі, накидали їм і піски. В Харківщині, Чернігівщині та Полтавщині у селян лічиться усього 835,000 дес. непридатної землі; більшість її складається з піску. За останні 200 літ ніколи не жилось у нас селянам добре, а тепер, як намножилоь народу, як земля стала гірше родити, а луки затолочились, як вирубали ліс, побільшали податі і усе подорожчало, як волі стало менше, то й зовсім жити стало важко. Поліпшити життя селянина-хлібороба не так то просто. Треба йому і волі дати, і землі ¹⁾, і лісу ²⁾ прибавити, і податі зменшити, і грамоті підучити, і як землю обробляти, щоб побільшали врожаї, і як ліс садити й рости, щоб була з нього хата й віз та інше з своєї деревини. Коли їдеш українським селом, то бачиш хатки, зроблені з хворосту, абож глини (*саманні*); вкриті

¹⁾ Наділи у трьох лівобережних Українських губерніях такі:

		На ревізьку:	На валичну душу:
В Полтавській губ. на душу			
чоловіків пада	2 д. 1200 кв. с.		1 д. 1440 кв. с.
В Чернігівській	3 " 940 " "		2 " 240 " "
" Харківській	3 " 1440 " "		2 " 720 " "

²⁾ Лісу у сільських громад 3-х губерній лічиться 410.000 дес., а у панів 940.000 десят.

вони соломою. Двори обнесні поламаними похилими тинами, а то й зовсім тину не має, повітки та загати низенькі, старенькі, обмазані полупаним дізьяком з дірками на кришах. Звісно, ліс порубаний, лісу нема, а на тих місцях, де колись ріс ліс, шумлять весняною водою яри, абож білють сипучі піски. Що до пісків то їх можна зробити не тільки не шкідливими, а ще й користними. Як же це зробити? Звичке, на низьких заливних містах, коло річок росте дуб, бересток, в'язок, ясен, кленок, липа, осика, осокір, чорноклен, жостір, ліщина, рідко терен, а на самих низьких та мокрих зв водою містах росте чиста висока та струнка вільха. Далі від річки на сухих вже болотцях між купинами, де ще не глибоко можна знайти воду, росте лоза, а кругом береза; на ще вищих містах росте абож сосна, абож ріденька травиця, та на „кучугурах“ — дереза, шелюг та корячкуватий осокір. У селах, де земля піскувата, не рідко можна бачити гнучку та гінку високу тополю. З усіх перелічених дерев на піску скоріш усього можна розвести сосну, бо тільки вона одна росте гарно на піску, та ще можна до неї додати шелюг, котрий росте й на самих сипучих пісках. Ці останні піски перш усього засажують шелюгом абож сплеш, абож розбивають піски шелюгом на клітки 5—10 десятин у кожній, а як він підросте і буде захищати клітки від вітру, і пісок не буде здуватися вітром, то тоді вже клітки засажують сосною. Сосну розвести не дуже трудно, було б бажання. Сосна розмножується, як звісно, одним насінням, бо не дає парості ні від коріння, ні від пеньків, скажем не так, як примірно верба, кожна гіляка котрої, забита у землю, прий-

мається і дає дерево, кожний пеньок котрої дає багато паростків. Сосну так розвести не можна. Таким робом перш усього розуміється треба соснового насіння—абож купити його¹⁾, абож, зібравши шишки у бору, заготовити своє насіння; затим треба дізнатися, чи гарного, зхожого добули ми насіння і треба зхоронити його так, щоб воно не зтратило зхожесті. Потім треба насіння посіяти, а для цього знайти місце, пригоже під „питомник“, на котрім будуть 1—2 роки рости „живці“, обробити це місце і тоді вже посіяти на йому насіння. За живцями у питомнику не минеться доглядати, полоти їх та знищувати їх ворогів—робаків, вовчків та инше. Зростивши живці, їх висажують на піски, де будем розводити бір, щоб вони тут прийнялися. Піски оброблюють, орють, скородять і розмічують міста, на котрі садовлять живці; а иноді сипучі піски, за 2—3 роки до садки сосни, засажують, як і раніш казано, шелюгом: клітками або сплос.

Весною, рідко у осіни, живці вибірають з питомника, везуть на піски, де і садовлять їх; літом за садкою ходять, полюють її, а як бір підросте, то садку підрізають. Усі перелічені роботи ми будемо оглядати у такому порядку: 1) Як заготовити соснове насіння; 2) Як заложити сосновий питомник; 3) Як посадити і зберегти посаджені соснові живці; 4) Як доглядати за бором.

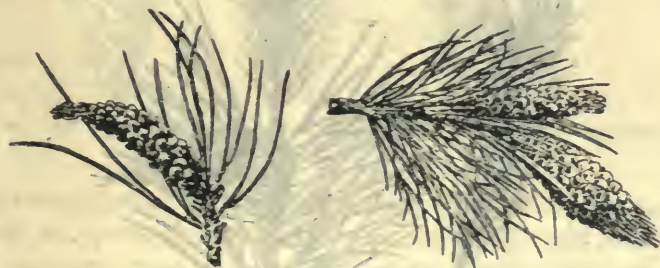
---

¹⁾ Соснове насіння продається у „казених сімянних складах“ по 50—80 к. за фунт. Про те, де і як можна купити насіння, можна довідатись у сусіднього казенного лісничого. На кінці цієї книжки перелічені лісництва полудевних губерній Росії, де можна купити й насіння й вирощені живці і де можна побачити посадки соснового бору.

1. Як заготовити соснове насіння.

Збірання насіння. Сосна цвіте весною у квітні та травні (Апріль, Май). Квітки у сосни бувають двох розрядів. На одних квітках (*мал. 1.*) розплюгується тільки та жовта цвітень, що густими хмарами носіться весною над сосновим бором. Сидять ці квітки на кінцях гілячок зібрані на стебельках, мов свічки, жовтими купками;

Мал. 1.

Квітка першого розряду з цвітенью.

як узятись за такий стебельок руками, або ж ударити по йому паличкою, то зразу ж з його полетить жовта цвітень, вітер рознесе її і як тільки вона попаде на соснові квітки другого розряду, то зразу ж у їх починає рости соснове насіння. Ці другі квітки (*мал. 2*)—шишечки ростуть на тій же дереві, що й перші квітки, тільки вони поміщаються на кінцях гілячок парочками по дві у купі на загнутих до землі хвостиках „цвітоножках“. Шишечки з завязаним у їх насінням побільшуються і до осені робляться такі, як горошини і сіріють. Дозріває соснове насіння аж на другу осінь, шишки випускають його з себе, ще держучись на дереві, весною другого року.

Таким побитом соснове насіння дозріває через 1¹/₂ року після того, як зав'яжеться. Сосна родить насіння не що року, а через 3—7 років, дивлячись по місцевості. На соснах, що ростуть поодинокі, шишок буває більш, ніж на соснах по густих борах. Для того, щоб добути соснове насіння, зимою, або рано весною з здорових 50—60-літніх сосон

Мал. 2.

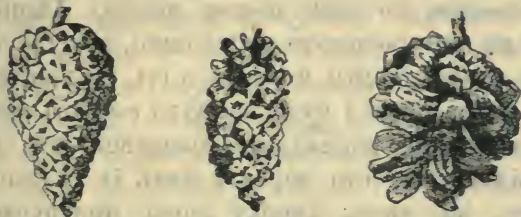
Квітка другого розряду з шишками (а, б); в—шишки в-осени.

зривають спілі шишки—не червиві, не щуплі, не зелені, а повні, цілі і на цвіт сірі (мал. 3) ¹⁾.

Сушка шишок і очистка зерна. Зірвані шишки сушать так. Роблять дерев'яний ящик без дна такого розміру, щоб можна було помістити його у піч. Потім дно робиться полотняне і прироблюють його до ящика так, щоб воно не торкалось, як поставити ящик у піч, об чірінь печі

¹⁾ У день можна зібрати 3—4 четверика шишок. З кожного четверика ¹/₂ фунта чистого насіння. У 1 фун. насіння лічиться 65.000 зерен; четверик шишок вісить 6—9 фунтів.

Трохи вище цього дна роблять з палічок друге дно і на його сиплють шишки. Піч наоплюють так саме жарко як для хліба, дають їй трохи прохолоннути і всовують у піч ящик. Незабаром шишки почнуть лущати—це

Спіла шишка. Шишка тріскається. Стара розтріскана шишка.

Мал. 3.

вони випускають насіння, котре пада на полотно. Насіння у печі не треба довго держати, а слідує винявши ящик з печі вибрати його, розтріскані шишки висипати геть, а ящик досипати новими шишками. Треба дуже доглядати за тим, щоб не пересушити насіння, бо воно тогді не зійде на питомнику. Можна добути

з шишок насіння і так: розіслати у палкий сояшний день коло білої хатньої стінки рядно, а на його насипати шишок і потім взрушити їх граблями. Шишки від сонця будуть тріскатися, а насіння висипатись на рядно. Зерна випадають з шишок з крильцями (мал. 4). Щоб ці крильця відламати, очистити зерно, на насіння прискають трохи

водою і перетрушують його або у мішку, або ж просто перетирають руками.

Мал. 4.

а. Два соснових зерна.

б. Соснове зерно без крильця.

в. Соснове зерно з крильцем.

Затим насіння розстилають на горнищі, щоб прохолло і одвівають потім від його крильця та сміття. Чим менш буде у нашому насінню білих та сірих зерен, тим краще насіння.

Як дізнати, чи зійде зібране насіння. Гарно добуте насіння, як його розрізати пополювині, не буде здаватись сухим, а як роздавити його на пігті, то воно зоставить на йому слід масла і буде пахнути смолою (живицею).

Для того, щоб докладніше дізнатись, чи зхоже насіння, відлічують сто зерен і сіють їх у ящик, абож у горщик на пісок: зверху зерна притрусують теж піском і легенько, щоб не залити, поливають водою крізь густе сито. Пісок завжди треба держати мокрим. У теплім місті зерна починають зходити через 7—8 днів; кожен день треба лічити, скільки зійшло зерен, лічити треба доти, аж поки насіння перестане зходити; як що із 100 посіяних зерен зійде 50—60 зерен, то таке насіння можна сіяти на питомнику.

Як держати насіння, щоб воно не зтратило зхожесті. Соснове насіння згодом тратить зхожість—його не можна держати довше трьох років. Хоронять його у сухому, але не теплому і не холодному місті, скажем у коморі, привісивши у вузьких мішках до стелі. Насіння треба берегти від мишей, дуже ласих до нього.

2. Як заложити сосновий питомник.

Як обібрати місто під питомник. Саме головне діло у цій справі — це обібрати під питомник гоже місто. Сосна, як і раніш ми казали, росте звичайно на піску. Виходячи з цього, треба найти під питомник місто ці-

скувате, лише не на сухому, білому неплоддющому піску, а на більш-менш сірому цвітом, що бува на низьких містах не далечко від вільх, березняків, абож сільських городів, *тільки не на гноюватій землі*, де корінці живців буде підідати „вовчок“. Краще було б як би під питомник знайти піскуватої чорноземлі, тільки щоб під нею була не глина, а пісок; для того щоб це дізнати, на підходящому місті копають глибоку яму, і як що на глибині 9—10 вершків буде така ж земля, як і зверху, абож пісок, та не буде жорстви і на дні ями не буде води, то така земля під питомник гожа. Звісно соснові живці можна розвести і на сухому білому піску і на землі чорній глеюватій, алеж на такій землі зростити гарні живці дуже трудно і будуть вони не такі гарні, як на піскуватій чорноземлі.

Місто під питомник треба обірати, як можна ближче до тих пісків, де будемо розводити бір, щоб недалеко було возити живці. Окрім того на Україні, особливо ж на південному і східньому краю її (Старобільський, Изюмський повіти, Катернославщина та інші міста, що лежать ще ближче до моря) з весни та літом дують сухі, палкі, південні та південно-західні вітри; ці вітри сушать землю, піднімають хмари сухого, гарячого піску і оголяють рослини. Щоб хоч трохи оберезити від шкідливих вітрів посіяне соснове насіння, а потім і живці, питомники треба закладати у зашиті, наприклад, на поляні серед лісу, абож під лісом, котрий буде захищати від вітру і зпеки з півдня та з схід-сонця.

Як підготовити ґрунт для питомника. Знайшовши під питомник підхоже місто, у осени його очищають від бур'яну і перекопують лопатами на глибину 10—12

вершків: на таку глибину вироста корінь живців за два роки до висадки їх на піски. Перекопку роблять так.

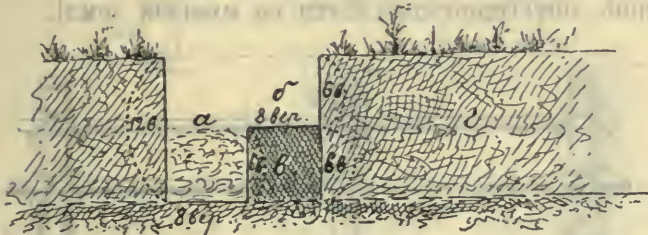

Мал. 5.

Стрілки показують, куди ведеться робота.

Питомник розбивають на частини, по 2—3 саж. завширшки (мал. 5). На кожен таку частину від одного і другого краю питомника становлять по 2—3 копаचा з лопатами чи заступами, так що, поставивши одних копаців на перші частини з одного боку питомника, других копаців (2—3) становлять на сусідню частину вже з другого боку питомника; таким робом розставляють копаців, поки вони займуть увесь питомник. Кожна купка копаців на своїй частині з краю питомника копає рівчачок, або ж яму глибиною 12 верш., шириною 8 верш., складаючи викопану землю кучкою за питомником перед рівчачком, глибиною 6 верш., шириною 8 верш. (мал. 6), кидаючи землю на дно першого рівчачка, добре

розбиваючи землю, мілко посікаючи лопатами дернину, — так щоб земля добре перемішалась; дуже густе та товсте коріння рослин треба беззпермінно вибирати і відкидати геть, бо в його так вросте коріння живців, що потім буде рватися, як будемо копати живці для садки.

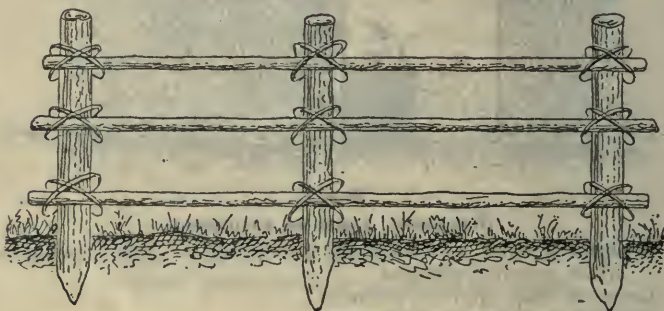
Мал. 6.

Перекопка землі на питомнику.

- а. Перший рівчак, до половини закиданий землею з першого шара другого рівчака.
- б. Перший шар другого рівчака.
- в. Другий шар другого рівчака.
- г. Ще не копана земля.

Цей другий рівчак углибляють ще на 4—6 верш., кидаячи землю таки у перший рівчак. Затим копачі рядом з другим копають третій рівчак таким же самим робом, як і другий, і роблять так далі, аж поки не перекопають увесь питомник. Після перекопки питомника з двох боків його зостануться на кожній частині по одному не засипаному землею рівчаку; їх засипають землею викинутою, як копали перший рівчак. Як що під питомник обібрано місто з близькою від верху водою, то питомник обкидають канавою 1—1½ арш. глибиною до 1 ар. шириною, щоб відвести від питомника лишню воду; гарно було б, як би воду з канави спустити куди

небудь на бік. Як що вода стоїть під землею глибоко (півтора—два аршини), то канаву копати не слід, бо вона буде сушити землю на питомнику. Після перекопки питомник огорожують латами, щоб на нього не зайшла скотина (мал. 7). Рано весною, як тільки земля на питомнику трохи одійде, її знову перекопують на глибину 4 верш., щоб гарно було сіяти на м'ягкій землі.

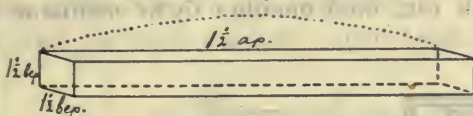
Мал. 7.

Огорожа.

Як сіяти соснове насіння. Перекопаний питомник розбивають вірвовкою (віжками) на півтора-аршинні грядки, кидаючи між грядками під дорожку по 12 верш. на кожную. Грядки над доріжками не піднімають, як скажем робиться під капусту, щоб вони літом не так пересихали. На зроблених грядках залізними граблями, як що вони є, розбивають грудки, а за тим дерев'яними граблями рівняють верх грядок, щоб на їх не було ямок та бугрів, та щоб земля була пухка. На добре оброблених грядках роблять сіяльними брусками рівчаки, у котрі й сіють насіння; бруски роблять таких розмірів, як то

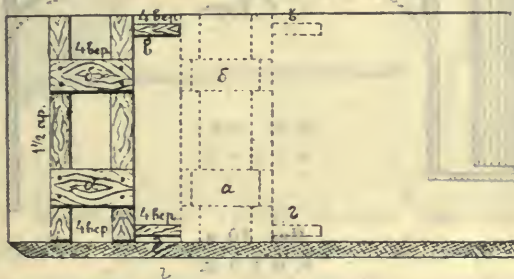

визначено на мал. 8, і збивають їх дощечками *a* і *б* до купи так, щоб між ними було 4 верш. Положивши поперек грядки сіяльні бруски (мал. 9), двоє хлопців або чоловіків становляться на дощечки ногами і, надавивши їх добре, перекладають бруски за положені вздовж

Мал. 8.
Сіяльний брусок.

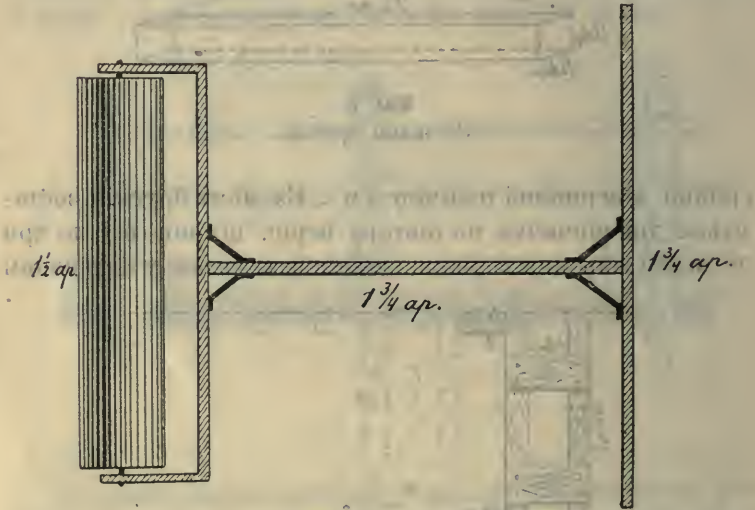
грядки 4-вершкові палічки *в* і *г*. На місті брусків зостаються два рівчачка по півтора верш. шириною і по три четверти або один вершок глибиною кожний; у ці рівчачки

Мал. 9.
Сіяльні бруски на грядці.

дві дівчини сіють соснове насіння по роцоту четверть фунта ($\frac{1}{4}$ ф.) чистого насіння на одну квадратну, абож дві сажені півтора-аршинної грядки (трохи не повний чайний стакан). Щоб вірно висіяти насіння, сажнем одмірюють вздовж грядки дві погонні сажені, а сіяльні-

цям відміряють кожній по $\frac{1}{8}$ ф. насіння (по півстакана) і як вони зразу не вгадають і насіння зостанеться, то остачу досівають на ті міста, де посіяно мало, або де насіння нерівно лягло. Слідом за сіяльницями двоє підлітків засипають посіяне насіння землею, нагортаючи її у рівчачок так, щоб насіння було засипане землею не

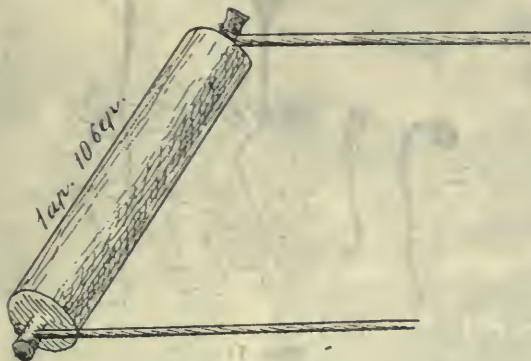

Мал. 10 а.
Коток.

глибше, як на товщину соснового зерна. Потім, як що земля на грядках суха, *прикочують котком* (мал. 10), щоб насіння скоріш зійшло. Як що вода близько, то посів поливають, а зверху грядки покривають старою соломною на 2—3 вершки завтовшки. Можна соломю замінити осокою, лепехом, та чим иншим. Під соломною і иншим земля не буде пересихати і вітер розносити насіння.

Солому зверху пригнічують хворостом, щоб вітер не розніс її.

Як доглядати за питомником. Неділі через три сосна почне зходити. Як тільки примітять перші зходи, солому з грядок знімають і розкладають між грядками зходів. Зходи треба берегти від горобців та інших пташок, котрі дуже люблять соснове зерно (мал. 11). Літом

Мал. 10 б.

Коток.

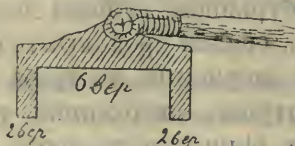
питомник прополюють: треба пильно доглядати, щоб він не заростав бур'яном, а після дощів, як земля затужавіє від сонця, грядки прополюють сапками (мал. 12). Як що літо буде засушливе, то треба б було, як де не дорого буде коштувати, питомники поливати хоч раз у тиждень, ліпше рідше, за те добре. Поливають звичайно над вечір, щоб не поїсувати живців, бо сонце обпалює мокрі живці. На квадратну, або на дві погонних сажні грядки виливають не менш 3—4 відер води. Весною на другий рік живці на грядках, де вони

густо поросли, проривають, викидують геть живці то-
ненькі, не зелені на цвіт, недорослі, такі що і самі
не виростуть і другим мішають рости, як слід.

Мал. 11.
Соснові зходи.

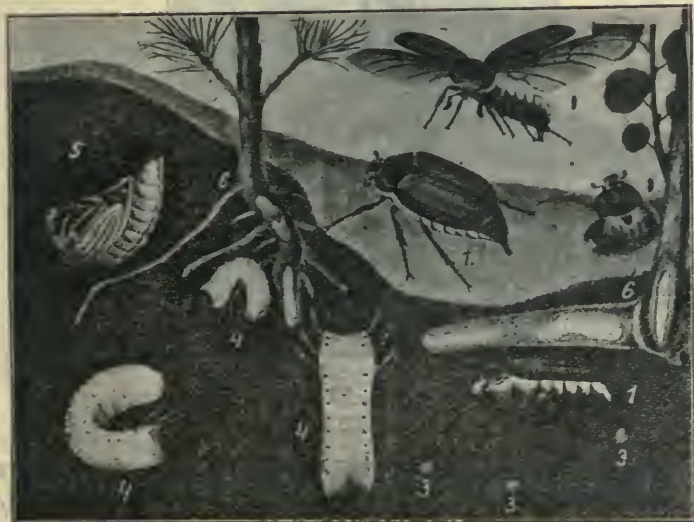
Вороги соснових живців. Живці на питомниках часто
підыдаються „робаком“ (мал. 13 а і б) та „вовчком“ (мал 14)

Мал. 12.
С а н а ч к а.

тим, що часто плодиться на городах і їсть капусту. Піды-
дені живці сохнуть, а як витягти їх рукою, то корінці

у їх здаються підструженими мов би ножицями. Робак зводяться так: беруть три ложки гаю (карасіну, *фотогену* теж) і роблять з нього густе тісто, до його прибивляють потроху води (цеберку), щоб тісто розійшлося. На тих грядках, де є робак, між стежками живців

Мал. 13 а.

1—2. Хрущ двох розрядів: 1—майський.

3. Яйце хруща.

4. Робак, який випложується з яйця.

5. Робак перед тим, як з його вилітає весною хрущ.

роблять гострою палкою дірки по 3 на стежку і наливають у дірки газову мішанину; робак від цього дохне, абож тікає глибше, ніж росте корінь живців. Що до вовчка, то укопують там, де його багато розплодилось наліті водою горщики, вовчки падають у воду і топ-

ляться, а то ще закопують у осени у ямки кіпський кизяк, куди на зиму ховаються вовчки; весною кизяк викопують і палють разом з вовчками. Заливають ще пори вовчка звичайним дьогтем.

Мал. 13 6.

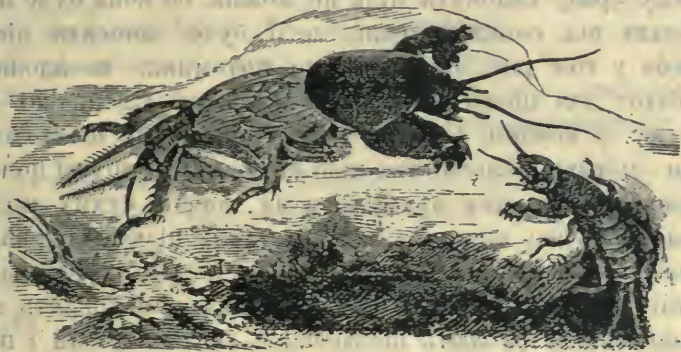
2. Іюньський хрущ.

Дорослі живці. На питомнику живці ростуть один або два роки, після чого їх розсаджують на піски. Де не була великих засух—у Полтавщині, Чернігівщині то що, там висаджують і однолітки, а по інших країнах двохлітки, як з довшим корінням. Гарні, годящі для садки живці будуть з довгими—десяти-дванацяти (10—12) верш. середніми корінцями, з рясними на їх боковими корінцями—„мочками“, зеленими свіжими голочками і довгим, товстеньким стеблом.

На однім місті не слід сіяти більш одного, багато двох разів, бо аож живці будуть рости не гарно, аож треба буде здобрити землю, що трудно виконати не

ученому чоловікові. На старому місті можна сіяти сосну знову років через 3—4.

Скільки треба затратити роботи та матеріялів на закладку питомника. Щоб зростити на ста квадр. саж.

Мал. 14.

В о в ч о к.

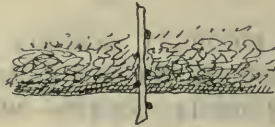
абож на двохстах погонних сажнях півтора-аршинних грядок сто, стодвадцять тисяч 2-х літніх живців, треба:

- 1) на перекопку землі у осени 20—30 хлопців або дівчат;
- 2) на огорожу латами 7—8 чоловіків, 15—20 трехсажньових лат та 20 стовбів;
- 3) на весняні роботи по посіву насіння 8—10 хлопців та дівчат;
- 4) соснового насіння 25 фунт;
- 5) соломи два вози;
- 6) на полку і поливку за два літа 18—20 дівчат.

По цінах Изюмського повіту одна тисяча живців обходиться 35—40 коп. Казна продає по 50 коп. за тисячу скрізь.

3. Як посадити і зберегти посаджені соснові живці.

Садка шелюга. На більш-менш спучуних пісках, де сосну зразу садовити ніяк не можна, бо вона буде пропадати від сонця і спеки, де її буде заносити пісок, треба у той рік, як заложимо питомник, посадовити, шелюг; для цього піски розбивають на клітки по 5—10 дес. у кожній, і кожну клітку обсажують шелюгом у три—чотири полоси, так щоб від однієї до другої полоси було півтора—два аршини, а на зовсім сухих пісках садять шелюг сплош. Сосну на таких пісках садовлять через 2—3 роки тоді, як підросте шелюг і буде захищати живці від сонця та вітру. Шелюг садовлять так: рано весною рубають шелюгові 2—3 літні різки і при тому так, щоб не обідрати кори, не обшморгати гіллячок та пупьяшок, не обсушити різки і не заморозити їх.

Мал. 15.

Посаджений черенок.

На пісках орють плугом борозни глибиною 5—6 вер. на півтора—два аршини одна від другої; у борозну, товщим кінцем проти того, як іде плуг, кладуть різки, одна коло другої вздовж борозни, різки заорюють другим плугом, що йде слідом. Добре було б, як би різки у борознах притоптати ногами або придавити котком. На високих пісчаних буграх та кучугурах різки ріжуть на „черенки“ (мал. 15) по 8 верш. кожний. Черенки са-

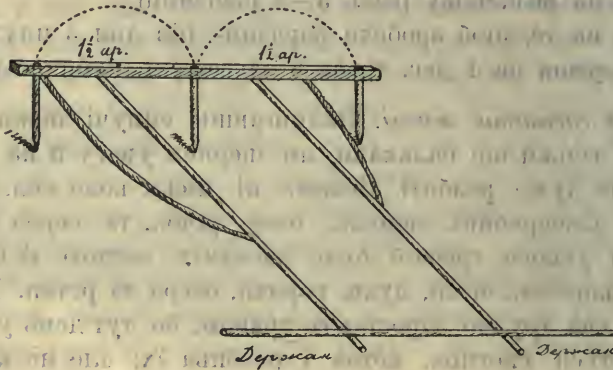
довлять чи під лопату, чи під меч так, як сосну, об чім буде річ пізніш. Поверх землі оставляють 1 верш. черенка з одним або двома пупьяшками. На одну десятину треба:

- 1) на рубку різок $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ чоловіка;
- 2) на розкладку різок 3—4 робітниця;
- 3) на те, щоб зробити борозни—пів дня з плугом;
- 4) різок на 1 дес. треба 3—4 сажени (кубичеські);

Де садовити живці. Залишивши сипучі піски, про котрі тільки що балакали, ми звернем увагу й на піски ще не дуже розбиті. Лежать ці піски коло сел, абож коло хліборобних земель, озер, річок, та серед лісів. Перш усього треба-б було засадити сосною ті піски, які заносять оселі, луки, городи, озера та річки. Піски коло сел трудно заростають травою, бо тут день у день товчеться скотина, котра і розбива їх; але не кожна громада згодиться відразу засадити їх сосною—ніде буде піднасувати скотину; від цього не минеться починати садку сосни на пісках, що тягнуться вздовж хлібів, лугів, озер та річок. Простіш усього розвести ліс на полянах, що лежать серед лісів, бо тут у затишку у схованці від палких вітрів менш пропаде посаджених живців. Поки садка діло не дуже знакове, то треба вибирати під садку піски низькі, сируваті, більш-менш порослі травою, тирсою, тищем, молочаєм то що, та ще піски на лісних полянах.

Підготовка ґрунту до посадки живців. Під садку одмірюють стільки землі, скільки у нас буде весною на питомнику однолітніх та двохлітніх живців, котрі треба висадити по розліку дев'ять тисяч шістьсот (9600) живців

на одну десятину. Одміряну землю у осени орють плугом, або „букірем“ на глибину 2—3 верш., гарно обертаючи землю, щоб рослини були під землею на дні борозни. Весною оранку як можна раніш скородять, бо на скороженій землі довше держиться вода. Як тільки на питомнику земля відійде так, що можна копати живці,

Мал. 16. Розмітчик.

на заскороженій оранці розмітчиком розмічають посадочні міста—ті міста, на які будем садовити живці. Розмітчики вживають ручні, дерев'яні (мал. 16) простої роботи. На кожний розмітчик становлять по два парубки і пускають їх по дві пари—одну пару вздовж оранки, а другу поперек. Той парубок, котрий йде по руч в послідню борозною, дивиться, щоб кінець його держака йшов нарівні з борозною; тоді борозни будуть рівні і між ними буде як раз по $1\frac{1}{2}$ аршини. Таким робом земля розмічається на клітки так, що як посадити на ті міста, де перехрещуються борозни, по живцю, то живець од живця буде на півтора аршини, а на десятину

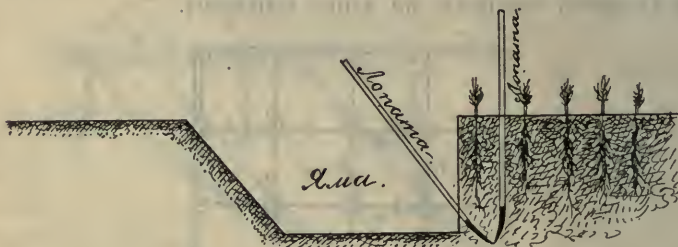
їх буде 9600 штук (мал. 17). Садити на десятину менш живців не слід, бо довше прийдеться полоти садку; полюбть, аж поки сосна своїм гіллям закриє землю. Зубці на розмітках можна розмістити і частіше, скажем на один аршин один від другого, тоді на десятину буде садовитися двадцять одна тисяча шістьсот (21600) живців (дивись таблицю на кінці книжки).

Мал. 17.

Викопка живців. Тим часом як розмічають оранку на питомнику копають живці так. Відряжені на копку живців хлопці та дівчата коло крайнього рядка живців на грядці копають лопатами широку яму такої глибини, на яку вирости корінці живців; у цю яму тихесенько, піддержуючи руками, одвалюють лопатами, поставленими руба (мал. 18), перший рядок живців; відвалені живці обережно витягають пучками з ями, трохи витрушують від землі і умочають корінцями у палиту у переріз воду, у котрій розмішана глина так густо, щоб вона бралась за корінці. Після цього пучок живців кладуть абож на носилки, зроблені ящиком з відлогими

стінками, як що садка не далека, або ж на віз, на котрому розістлана мокра солома. Живці кладуть рядами (шарами), притрушують корінь кожного ряда мокрим (сирим) піском, аж поки не накладуть повні носилки чи віз; багато класти на віз не треба, щоб живці не помнялись. Треба доглядати, щоб чи навозі, чи на носилках

Мал. 18.

Копка живців.

сонце не сушило коріння живців. Копати живці треба так, щоб корінці не рвались, бо як обірвати у сосни середній корінь, або обшморгати хоч трохи бокові маленькі, коротенькі корінців, що зветься „мочками“, то як би ми гарно не посадили живця, він рости не буде, а всохне. Викопавши перший рядок, так само копають другий, третій і останні.

Прикопка живців. Привезені на місце посадки живці прикопують на оранці у викопані рівчаки так, щоб ні вітер, ні сонце не обсушували корінців. Кожний рядок живців у рівчаку треба теж притрушувати сирим піском. Перед тим як прикопувати живці, їх беруть з воза пучками і дуже бережно розбірають по одному, щоб не обірвати „мочок“; живці маленькі, хилі, з обірваними

та обшморганими мочками, з жовтими голочками та обламаними пупьяшками (почками) на кінці стебелька викидають геть, а остапні прикопують у рівчачки. як казано.

Підноска живців до садільниць. До садільниць живці підносяться на носилках. Треба доглядати, щоб живці на носилках не zostавались з голими корінцями, а були завжди притрушені сирим піском—це діло тих, що носять носилки; їх же діло дивитись за тим, щоб садільниці не брали у відра по багато живців, бо инакше живці у відрах будуть мнятись, плутатись корінцями і садільниця буде рвати корінці виймаючи їх по одному з відра для садки. Садільниця, набравши у відро з водою живців, доглядає, щоб корінці їх були завжди у воді і щоб вони там не плутались; для цього відро перегорожується палічкою пополам і у одну половину становляться живці. З відра для садки садільниця бере *по одному живцю бережно, щоб не пообшморгувати мочок і не обірвати середнього коріння.*

Садка. Садовити живці можна або ж під лопату, чи заступ, або ж під „садільний меч д. Колесова“. *Садка під лопату* йде так. На перехресті борозен, зроблених розмітчиком, копач копає яму такої глибини, щоб вона була не мільче довжини соснового коріння і, як що можна по грунту землі, з рівною, прямою задньою стінкою. У викопану ямку садільниця становить живець, притуливши його до стінки і держучи двома пальцями однієї руки на пів-вершка або один вершок вище того міста, де починається корінь (це місто зветься шийкою) (*мал. 19*), а другою рукою насовує у ямку землю. Засипавши ямку землею у щерт, садільниця гарно обминає руками землю біля живця,

а потім ще добре обтоптує ногами і переходить до копача, котрий тим часом зробив другу ямку. Щоб садка під лопату йшла гарно, треба д

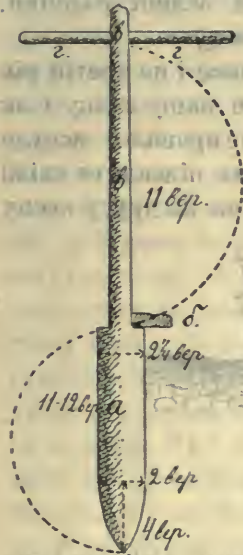
Мал. 19.

глядати: 1) Щоб копачі робили ямки узенькі (4—6 верш. завширшки) з рівною стінкою і такої глибини, щоб кінець соснового коріння не доходив до дна; 2) Живець у ямку треба опускати так, щоб він був засипаний землею до зелених голочок, а як що пісок сухий, або засажують бугри, то живці треба садить у землю до половини зелених голочок — щоб вітер здуваючи пісок не оголив коріння і не засушив живця; 3) Як головне діло треба замітити собі, щоб сосновий корінь не загнувся у ямі, бо сосна з загнутим корінням не буде рости і засохне, як не зараз, то через два-три роки після садки; та щоб живці добре притоптували.

Посажені під лопату живці, як виконали садку гарно, ростуть добре, тільки така садка трохи дорого коштує: на 1 дес. треба не менш, як 24 робочих днів. Дешевше коштує садка під садільний меч д. Колесова.

Садка під меч Колесова. Меч Колесова (мал. 20) складається: 1) з залізної пластини а одинадцяти-дванадцяти вершків довжини, два вершки ширини і три восьмих

вершки товщини (мал. 21); 2) до пластини прироблюється підвіжка δ ; 3) до неї ж прибивають залізний стержень в десять-дванадцять вершків довжини і 1 дюйм товщини; 4) у стержню на верху є дірка, у котру закладають 5) дерев'яний держак z . Важити меч Колесова буде 11—12 фуц. Сільський коваль зробить його за 1 карб. 10—15 коп. Що до садки, то вона робиться ось як:

Мал. 20.

Садільний меч
Колесова.

Робітників розставляють по борознам, зробленим розмітчиком, по двое: одного з мечем, а перед ним садільниця з живцями у відрі з водою. Затим робітники з мечами піднімають за держак мечі і з силою опускають їх на землю у перехресті борозни, а затим хитають меч від себе і до себе; кожний з їх вганяє свій меч у землю на всю довжину пластини a (мал. 20); зробивши це, меч виймають з землі. У зроблену таким робом щілину кожна садільниця опускає живець, держачи його

рукою, як показано на малюнку 19. На 1—2 вершка від першої щілини робітник робить другу, придавлюючи пластиною a землю до живця, так щоб він дуже добре був стиснутий у першій щілині; ця друга щілина забивається так, як і перша, а третя забивається підбором чобота. Щоб живці були посаджені добре, треба доглядати: 1) щоб мечі забивались у землю на усю довжину пластин і при тому рівно, а не косо до землі

(мал. 22); 2) щоб живці у першій щілині дуже добре при-
давлювались мечем; 3) щоб живець був закопаний у
землю на пів-вершка або один вершок нижче
того міста, де починаються зелені голочки;
4) щоб корінь у щілині не загнувся.

Мал. 21.

Розріз пла-
стини меча

а.

Підсадка. На другий, а може і на третій рік
що багато посаджених живців пропало—всохло
то що,—то треба на місто загинувших підсадити свіжі
живці. Садку можна лічити гарною, як на другу весну

Мал. 22.

зостанеться три четверти живців цілими, а тільки одна
четверть посаджених всохне.

На посадку 1 десятини треба:

- 1) На оранку 2—2^{1/2} конних днів;
- 2) На бороньбу—половина дня або один день;
- 3) На розмітку—пів робочого дня;
- 4) На викопку живців—2—3 робочих дня;
- 5) На підвозку живців—одна підвода;
- 6) На підноску живців пів-робочого дня;
- 7) Садка під меч Колесова 12—16 робочих днів;
- „ „ лопату—24 робочих днів;
- 8) 2600 живців

По цінам Изюмського повіту садка одної десятини під лопату коштує 19 карб. 43 коп., а під меч Колесова 13 карб. 93 коп.

Як зберегти посажену сосну. Садка весною та літом дуже заростає бурьяном, особливо як будуть перепадати дощі. Бурьяни, щоб рости, беруть з землі воду, котрої мало зостається для сосни і садка починає сохнути; бурьян — лютий ворог садки і його треба знищити. Для того, щоб звести бурьян, садку полють. У перше літо садку полють сапачками три-чотири рази, на друге літо 2-3 рази, а на третє 1—2 рази. Чим довш та більш засуха—нема дощів, тим частійше треба полоти, бо окрім того що на садці буде менш бурьяну, у землі після полки буде краще і довше держатись вода. Зворушена сапачками (на 1—2 вершка) земля зверху хоч і дуже пересохне, за те з-під низу вода не буде виходити на повітря. Щоб садка дешевше коштувала, можна садити сосну на бахчі; тоді полка нічого не буде коштувати, бо бахчу все одно треба полоти. На бахчищах не рідко буває дуже добра садка. Щоб виполоти одну десятину, треба поставити 10 дівчат на один день. Доволі на світі червяків, котрі або їдять соснові голочки, або ж підьїдають корінці, але більш усього лиха робить отой такиж „робак“, що підьїда корінці і на питомнику. На малюнку 13 а під № 6 видно, як він обьїда корінці на сосні. З ворогами соснової садки воювати дуже трудно, а особливо чоловікові, що не вчився лісному ділу. На случай якої біди треба добитись до сусіднього лісничого і розпитати його, що і як треба робити у кожному разі. До 8—10 літ окрім полки на садці нічого робити; треба тільки берегти її від скотини та вогню, та не слід збирати з під сосон відпавших з гілья голочок.

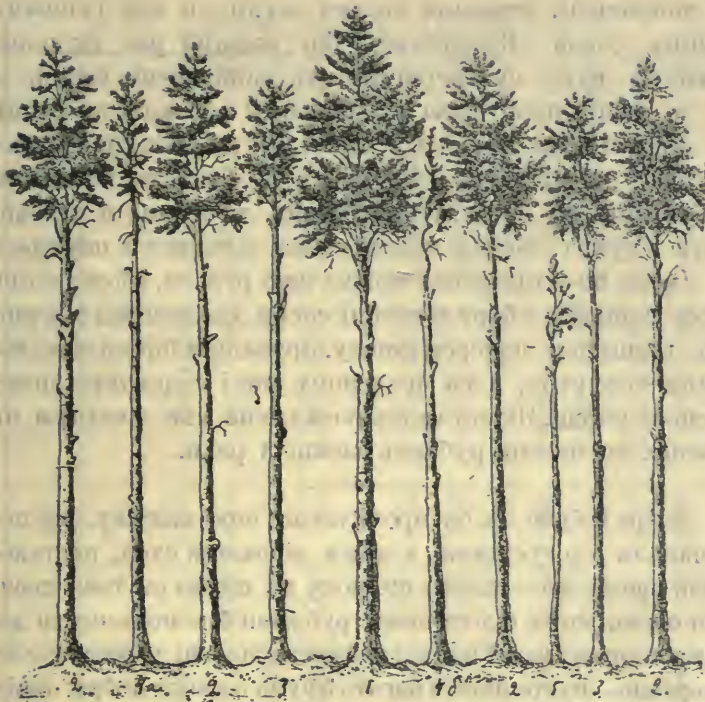
4. Як доглядати за бором.

На 8—10 році після садки бір починає давати користь, бо 8—10-літня садка, як що вона гарно викохала, буває такою густою, що її треба підчистити; 15-літню садку можна вже проріджати, 30-літню прорубати, а 60-літню й зовсім зрубати, але в кожному разі треба добре пам'ятати, що і підчисткою, і прорідкою, і прорубкою можна збавити ліс, як зробити його рідким, бо сосна у рідкому бору ніколи не буде гілкою, стрункою, а буде рости у гіляки, буде корячкувата; тільки у густому бору сосна чиститься від гіляк; вони без сонця сохнуть і відпадають, і сосна тягнеться у гору до неба, тільки на макушці зостаються не довгі гілячки. Не можна ніколи вирубати стільки сосон, щоб сонце сушило під бором землю: хай вона завжди буде під тінню гіляк.

Підчистка. Підчистку роблять так: рубають сосонки меншого зросту—ті, що сохнуть, та що мішають рости сусіднім кращим соснам. Порубати треба стільки, щоб ті сосни, що зостануться, через 1—2 роки покрили своїми гіллями землю. Підчистку у гарному бору можна зробити ще раз через 4 роки. Підчисткою можна взяти з 1 десятини садки примірно 15 саж. хворосту та 30 сажнів хамла.

Прорідка. 15-літню садку можна проріджати: вирубать сосонки криві—ті, що сохнуть, чим небудь знівечені та ті, що одстали у рості від більшости сосон (мал. 23). Прорідка дасть з 1 десятини примірно 6 саж. лат то-що.

Прорубка. 30-літню садку прорубають—вирубають сосни з сухими вершинами (макушками), зовсім сухі

Мал. 23.

Як бачимо з цього малюнка, у борі ростуть: 1) самі великі сосни (№ 1) з широкою рясною макушкою; таких дерев у борі буває не багато; 2) більш усього у борі росте сосон № 2—це самі кращі дерева у борі; 3) сосон № 3 у бора буває доволі; їх верхини (макушки) трохи здавлені з боків; на соснах цих є сухе гілля; сосни № 4 а і б зовсім слабкі, нерідко з однобокою макушкою; 5) сосни № 5 зовсім пропадає дерева.

Першою прорідкою вирубають сосни №№ 4б і 5, а другою— вибирають з бору і № 4а; а якщо бір дуже густий, то можна зразу вирубати і № 4а.

Прорубкою вирубають сосни №№ 4а,б і трохи № 3, а якщо у нас бір густий, то вирубають і сосни №№ 5, 4а і б і половину сосон № 3.

та попівечені, вершини котрих загинули між гіляками інших сосон. Прорубають бір кожний раз, як попадаються сухі, суховершинні та попівечені сосни. З 30 до 60 літ прорубкою можна взяти з кожної десятини не менш 10 куб. саж. лісу. Що-б ми не робили, чи прочистку, чи прорідку, чи прорубку,—ніколи не можна обрубувати на соснах сирих гіляк, та краще б не займати і сухих, бо від цього сосна загиває і псується.

Рубка. 60-літню сосну можна вже рубати, абож сплош, абож вибрати з бору товстіші сосни, скажем від 6 вершків, товщиною поперек стволу. Зрубавши бір сплош, коріння корчують, а на оголеному місті садовлять знову соснові живці. Як що садка посаджена між шелюгом, як казаю, то шелюг рубають кожні 3 роки.

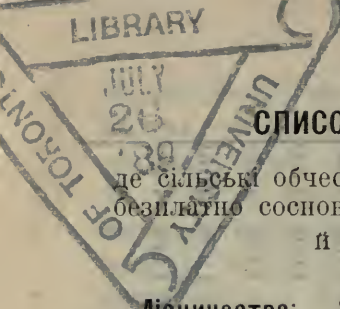

Добре б було, як би, прочитавши оцю книжку, ви побалакали б з сусідами, а затим, зібравши сход, постановили громадою—садити що-року на нісках скільки десятин сосни: може б діти ваші, рубаючи бір, пом'янули добрим словом і вас. Громаді посадити 20—30 десятин сосни що-річно—пусте діло, а багато б було з цього добра: окрім того, що з годом на селі була б у кожного своя деревина, ніски не заносили б села, хутори, поля та луки.

У Изюмському повіті, у де-котрих громад, є соснові бори, пасаджені 40—50 літ тому назад, ще за часів воєнних поселеній. Діти поселян вже тепер рубають ці бори, жалкуючи, що мало їх насадили. Звісно, без лісу ніяк не можна жити та хазяїнувати, а щоб ліс був, треба його садити та ростити, а найбільш і скоріш на тих землях, котрі і так не дають ніякої користі—скажем на нісках. До діла, братці! : —————*

Скільки треба на 1 десятину живців, як між рядами буде аршин:

Між живцями арш.	1	1 ¹ / ₄	1 ¹ / ₂	2	2 ¹ / ₂	3	3 ¹ / ₂	4	5	6
1 ¹ / ₂	42,000	34,560	28,000	21,000	17,280	14,000	12,350	10,500	8,640	7,000
2 ¹ / ₃	32,400	25,920	21,160	16,200	12,960	10,800	9,260	8,100	6,480	5,400
3 ¹ / ₄	28,000	23,040	18,665	14,000	11,520	9,330	8,230	7,000	5,760	4,665
1	21,600	17,280	14,400	10,800	8,640	7,200	6,175	5,400	4,320	3,600
1 ¹ / ₄	17,280	13,820	11,520	8,640	6,910	5,760	4,940	4,320	3,455	2,880
1 ¹ / ₃	14,000	11,520	9,340	7,000	5,760	4,670	4,115	3,500	2,880	2,335
1 ³ / ₄	12,340	9,870	8,220	6,170	4,935	4,110	3,525	3,085	2,470	2,055
2	10,800	8,640	7,200	5,400	4,320	3,600	3,090	2,700	2,160	1,800
2 ¹ / ₄	9,600	7,680	6,400	4,800	3,840	3,200	2,740	2,400	1,920	1,600
2 ¹ / ₂	8,640	6,910	5,760	4,320	3,455	2,880	2,470	2,160	1,725	1,440
2 ³ / ₄	7,850	6,280	5,230	3,925	3,140	2,615	2,240	1,960	1,570	1,310
3	7,200	5,760	4,800	3,600	2,880	2,400	2,060	1,800	1,440	1,200

СПИСОК КАЗЕННИХ ЛІСНИЧЕСТВ,

де сільські обчества, школи й церкви можуть здобути безплатно соснові живці й насіння і де можна бачити й посадки соснового бору.

Лісництва: Якої губернії: Поштові адреси лісничеств.

Азовське	Катеринославської	Г. Маріуполь.
Александрійське	Херсонської	Г. Александрія.
Анапійське	Херсонської	Г. Анапєвє.
Бендерське	Бессарабської	Г. Бендери.
Вердянське	Тавричеської	Почт. отд. Шують-Джуреть.
Борисоглібське	Тамбовської	Ст. Терновка Грязе-Цариц. ж. д.
Броварське	Чернігівської	Ст. Бровари Курско-Кієв. ж. д.
Бузудукське	Самарської	Г. Бузудук.
Велико-Анадольське	Катеринославської	Ст. Благодатная.
Велико-Михайловське	Катеринославської	Г. Александровськ.
Верхнедніпровське	Катеринославської	Ст. Саксагань.
Володиміровське	Херсонської	Черезь Херсонъ въ с. Владиміровку.
Графське	Вороніжської	Ст. Графская Козлово-Ворон. ж. д.
Григоріопольське	Херсонської	Г. Тирасполь.
Елисаветградське	Херсонської	Ст. Большая Выська.
Задонське	Вороніжської	Г. Задонськ.
Катеринославське	Катеринославської	М. Никополь.
Льговське	Курської	Г. Льгов.
Нерубаєво-Чутяське	Херсонської	М. Дмитровка.
Полтавське	Полтавської	Г. Полтава.
Ракитинське	Харківської	Ст. Мерефа.
Рацинське	Херсонської	Г. Вознесенськ.
Телерманівське	Тамбовської	Г. Борисоглєбськ.
Хриновське	Вороніжської	Ст. Бутурлиовка.
Черкаське	Київської	Г. Черкасы.
Чорноліське	Херсонської	Ст. Знаменка Харьк.-Никол. жел. д.

Вийшли з друку такі видання:

- № 1. Норовисти звирятна (кажанъ, ижакъ та критъ), *О. Степовыка* (выдання друге, зъ 3 малюнками) . . . . . ц. 3 к.
- *№ 2. Про городыну, *О. Степовыка* (выд. друге) . . . . . ц. 5 к.
- № 3. Молодыча боротьба, *Ганны Барвинокъ* . . . . . ц. 1 к.
- № 4. Орыся, *П. Кулиша* (зъ 4 малюнками) . . . . . ц. 2 к.
- № 5. Вирна пара, *Ганны Барвинокъ* . . . . . ц. 3 к.
- *№ 6. Бнильництво (выд. 2-е, зъ 23 мал.) *Ф. П. Немоловського*. ц. 10 к.
- № 7. Оповидання про Антона Головатого, *М. Комаря* (зъ 5 малюнками) . . . . . ц. 5 (велен. 10 к.).
- № 8. Оповидання про Тараса Шевченна, *О. Кониського* (зъ 3 портрет. и 1 малюнк.) . . . . . ц. 2 к. (вел. 5 к.).
- *№ 9. Розмова про сельське хазяйство, кн. IV, *Виноградъ, Е. Чикаленка* (выд. 2-е, зъ 13 мал.) . . . . . ц. 6 к.
- *№ 10. Розмова про сухоты на рогатій худоби, *С. Ваганова* ц. 3 к.
- № 11. Выговщина, *П. Кулиша* (зъ портр.) . . . . . ц. 2 к. (вел. 5 к.).
- № 12. Оповидання про Богдана Хмельницького, *М. Комаря* (зъ 3 портр. и 5 малюнк.) . . . . . ц. 8 к. (вел. 15 к.).
- № 13. Видъ чога вмерла Мелася (про дифтеритъ), *Г. Коваленка* . . . . . ц. 3 к.
- № 14. Оповидання про Ивана Котляревського, *Б. Гринченка* (зъ 1 портр. и 2 малюнк.) . . . . . ц. 3 к. (вел. 5 к.).
- *№ 15. Розмова про сельське хазяйство, кн. III, *Сіяни травы, Е. Чикаленка* (выдання друге, зъ 7 малюнками) . . . . . ц. 5 к.
- № 16. Добра порада, *М. Загири* (про скаженину, выд. друге) ц. 3 к.
- № 17. Оповидання про Евгена Гребинку, *Б. Гринченка* (зъ портретомъ) . . . . . ц. 3 к. (велен. 5 к.).
- № 18. Про пошести або лыхи хворобы, *В. Ишинецького* (выдання друге) . . . . . ц. 3 к.
- *№ 19. Розмова про сельське хазяйство, кн. II, *Худоба, Е. Чикаленка* (выд. 2-е, зъ 20 малюнк.) . . . . . ц. 6 к.
- *№ 20. Розмова про сельське хазяйство, кн. V, *Садъ, Е. Чикаленка* (зъ 36 малюнками) . . . . . ц. 10 к.
- № 21. Хто робить, той и мае (про Гарфильда) . . . . . ц. 6 к.
- *№ 22. Розмова про сельське хазяйство, кн. I, *Чорный паръ та плодозминъ, Е. Чикаленка* (выд. 3-е, выправл. и доповн., зъ 2 малюнк.) . . . . . ц. 4 к.
- 1-е изданіе одобр. Учен. Ком. М. З. и Г. И. и допущ. М. Н. Пр. въ библи. учит. семин., въ учит. библи. пачальн. учил. и въ народн. читальни и библиотеки. Премировано Харьк. Общ. Сел. Хоз. большою серебр. медалью.
- № 23. *Мудрый учитель* (оповидання про Сократа, зъ 2 мал.), *М. Загири* . . . . . ц. 5 к.
- № 24. Якъ выгадано машыною йиздыты (выд. 2-е, зъ портретомъ Стефенсона), *М. Загири* . . . . . ц. 3 к.
- *№ 25. Якъ дбаешъ, танъ и маешъ (про господарство). *М. Ганька* . . . . . ц. 3 к.
- № 26. Наймычна, поэма *Т. Г. Шевченка* (зъ 30 мал.) ц. 3 к. (вел. 10 к.).
- *№ 27. Прыгода на хутори, *О. Русова* (метеорологія, зъ 18 мал.) ц. 5 к.

- № 28. Бона исра, оповідання про Рафаеля, *С. Русової* (зъ 15 малюнками) . . . . . ц. 5 к. (велен. 10 к.)
- № 29. Катерина, поема *Т. Г. Шевченка* (зъ 15 мал.) ц. 5 к. (вел. 10 к.)
- № 30. Ходимо за Нимъ, *О. Кониського* (зъ 9 мал.) ц. 5 к. (вел. 10 к.)
- № 31. Винонъ (читанка), *О. Билоусенка* (зъ 120 мал.) ц. 35 к. (вел. 60 к.)
- № 32. Сильські прыгоди (про выпасы), *Т. Рильского* . . . . . ц. 5 к.
- № 33. У дытны головна болыть—у матери сердце (якъ годуваты та доглядаты малыхъ дитей). *Г. Задёры* . . . . . ц. 5
- № 34. Пидъ землею, опов. про шахты (выд. 2-е, зъ 8 мал.), *М. Загирни* . . . . . ц. 12 к.
- № 35. Оборонецъ покрывдженыхъ, опов. про Линкольна (зъ портрет.), *М. Загирни* . . . . . ц. 10 к.
- № 36. Мале та розумне, опов. про мурашокъ (зъ 2 мал.), *П. Е.* ц. 8 к.
- № 37. Середъ виноградаривъ пивденной Франціи *С. Русової* (зъ 10 мал.) . . . . . ц. 6 к.
- № 38. Якъ видкрито Новый Свितъ, *Д. Дорошенка* (зъ 7 мал.) ц. 6 к.
- № 39. Товарыські крамныци, *В. Доманицького* . . . . . ц. 5 к.
- № 40. Нагромадській роботи (про П. Кулиша), *Д. Дорошенка* ц. 3 к.
- № 41. Первоучители славянські, *А. Ст-го* . . . . . ц. 5 к.
- № 42. Права що до выборивъ, кн. I, *К. Квиткы* . . . . . ц. 5 к.
- № 43. Права що до выборивъ, кн. II, *К. Квиткы* . . . . . ц. 5 к.
- № 44. Петрусивъ сонъ, *М. Левицького* . . . . . ц. 3 к.
- № 45. Вжитки селянські по Полтавщині, *В. Василенка* . . . . . ц. 5 к.
- № 46. Український бунваръ, *С. Русової* . . . . . ц. 10 к.
- № 47. Початки науки про правѣ конституційні, *К.* . . . . . ц. 8 к.
- № 48. Якъ люде живуть у Норвегії, *С. Р.* . . . . . ц. 6 к.
- № 49. Оповідання про Вука Караджича *А. Веретельника*. . . . . ц. 5 к.
- № 50. Смерть за правду (про І. Гуса), *В. Доманицького* . . . . . ц. 5 к.
- № 51. Про старі часи на Україні, *М. Грушевського* (з 40 мал.) ц. 20 к.
- № 52. Про народоправство кн. I, *А. Снаркка* . . . . . ц. 6 к.
- № 53. Якъ розвести на піску сосновий бір, *П. Бородавського*, (зъ малюнками). . . . . ц. 10 к.
- № 54. Про химію, *Вас. Мазуренка*, (зъ малюнками). . . . . ц. 15 к.

Книжки, визначені зіркою *, ухвалені „Министерствомъ Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ“, за-для нижчихъ хлѣбробѣльскихъ і садівницькихъ шкѣл.

ЧЛЕНИ ТОВАРИСТВА, ЩО ЗАПЛАТИЛИ ВНЕСОК ЗА ОСТАННІЙ РІК, ДІСТАЮТЬ БЕЗ ПЛАТИ ВСІ ВИДРУКОВАНІ В ТИМ РО ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА.

062360014

Главные склады изданій Общества въ Спб.—въ книжн. магаз. Н. Г. Мартынова (Александринская площадь, д. 5), и въ Кіевѣ—въ книжн. маг. „Кіевской Старинны“ (Безаконская, 14). Складъ Правленія: Казанская, 39, у д-ра медицины Е. С. Грибинюка. Сверхъ того, изданія Общества можно получать во всѣхъ лучшихъ книжныхъ магазинахъ.